

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА: СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ

Стаття присвячена проблемі соціологічної концептуалізації поняття «інформаційна безпека», яка визначає сьогодні багато напрямів досліджень, пов'язаних з вивченням інформаційного суспільства та глобальних ризиків, які воно несе поряд з прогресивними тенденціями та технологічними інноваціями. Категорія безпеки має як об'єктивний зміст, так і суб'єктивний. При вивченні даного явища у конкретному суспільстві, у конкретній соціальній сфері, на конкретному рівні (мікро-, мезо- або макро), цю дуалістичність слід враховувати, так як відчуття безпеки часом важливіше за її реальну сутність, оскільки без першої наявність другої безглуздо для безпечного функціонування соціуму.

Ключові слова: безпека, інформаційна безпека, інформаційне суспільство, ризики, загрози, інформаційний простір.

Вступ

Останнім часом з'явилася велика кількість робіт, в яких актуалізуються ті чи інші види безпеки: соціальна, демографічна, національна, духовна, психологічна, фінансова тощо [1], що, на думку дослідників, цілком вписується в справжню наукову стратегію дослідження такого феномена, як «безпека», оскільки немає абстрактної безпеки [2], вона завжди предметна і відображає стан тієї чи іншої соціальної сфери, і саме на рівні соціологічного аналізу ця предметність набуває найбільш чіткого обґрунтування та дослідження, що говорить про необхідність концептуалізації у системі соціологічного знання проблеми безпеки у її конкретному предметному відхиленні.

Постановка проблеми

У даній роботі соціологічній концептуалізації буде поставлена категорія «інформаційна безпека», яка набуває все більш важливе наукове значення у світлі грандіозних інформаційних процесів, що стрімко протікають у всьому світі і в українському суспільстві, в тому числі, кардинально змінили вигляд сучасної людини та соціуму, яке вже цілком виправдано називають інформаційним. Оскільки українське суспільство розвивається у межах світового інформаційного процесу, нарощуючи масштаб використання інформаційно-комп'ютерних технологій та розвитку ринку інформаційних технологій, тобто достатньо впевнено рухається у напрямі інформатизації суспільства [3], глибокий соціологічний аналіз проблеми інформаційної безпеки надзвичайно важливий для сучасного інформаційного суспільства, цим пояснюється актуальність теми даного дослідження.

Викладення основного матеріалу

Актуалізація проблеми інформаційної безпеки зростає зі зростанням інформаційних ризиків в інформаційному просторі українського та світового співтовариства в цілому. По мірі зростання інформаційної складової у розвитку суспільства, збільшуються і загрози соціальній безпеці як відображення небезпеки з боку мас-медіа, їх маніпулятивного впливу на суспільну свідомість у вигляді стереотипізації соціальних реакцій [4], масовізації культури, її дегуманізації, зростання агресії та жорсткості, що гостро ставить питання про збереження «людського в особистості в умовах формування глобального інформаційного простору, що поглинув і обплутав людство своїми мережами» [5]. При цьому окремо слід виділити неправдиву (фейкову) інформацію, яка може впливати на захищеність особистості – її інформаційну безпеку (рис. 1).

Слід зазначити, що термін «інформаційне суспільство» далеко не єдиний, яким визначають специфіку сучасного суспільства, що розвивається на основі владарювання інформації як потужного фактора суспільної динаміки та соціального прогресу. Серед отриманих у науці розповсюдження популярністю користуються такі поняття, як постіндустріальне, посткапіталістичне, медіатизоване, постеконічне, медіа-суспільство, віртуальне суспільство. Але здається, що, якщо за основу суспільного розвитку береться такий фактор, як інформація, вдалим терміном є «інформаційне суспільство», яким зарубіжні дослідники

активно користувалися ще в минулому столітті [6], коли саме інформаційне суспільство уявляло собою швидше теоретичний конструкт, образ майбутнього суспільства, владарювання якого в сучасну епоху заперечується лише небагатьма тими, які вважають, що до інформаційного суспільства в його справжньому вигляді сучасному суспільству ще далеко, оскільки інформація, будучи ключовим поняттям у теорії інформаційного суспільства, ще не стала ключовою у функціонуванні сучасного соціуму, що виробляє, на думку Д.В. Іванова, не більше інтелектуальної продукції, ніж, наприклад, в Античності або в Середньовіччі, але ще не доросло до адекватної сутності інформаційного суспільства системи її трансляції та інтерпретації в ході комунікації [7]. Саме це характеризує інформаційне суспільство, якому під впливом такого механізму сприйняття інформації та її трансляції в ході комунікації відбувається зміна не стільки самого світу, скільки картини світу чи картин світу, тому що в інформаційному суспільстві їх число може бути різним, непередбачувано мінливим.

Рис. 1. Типи неправдивої інформації в аспекті маніпулятивного впливу медіа [17]

Отже, не загострюючи уваги на суперечливих точках зору з питання про те, чи можна тимчасове суспільство називати інформаційним чи цей час ще не настав, приймемо за відправну точку позицію, згідно якої, в сучасну епоху основні тенденції розвитку суспільства та зміни його вигляду пов'язані з бурхливим розвитком інформаційних технологій, які, на відміну від самого інформаційного суспільства, що інтерпретується в науковому світі досить дискусійно, є самою справжньою реальністю, що визначає ключові тенденції у функціонуванні сучасного світу. Це, у свою чергу, дозволяє зробити висновок про те, що інформаційне суспільство, якщо ще не сформувалося, то активно формується, революційним чином змінивши свідомість, поведінку, мислення сучасних людей.

З цієї точки зору суспільство, в якому інформація виступає ключовим фактором розвитку, потребує глибокого соціологічного вивчення щодо виявлення ризиків і загроз, які формуються в результаті обраної світовим соціумом інформаційної стратегії розвитку та реально функціонуючого інформаційного простору, в який залучаються держави, соціальні групи, індивіди, руйнуючи у процесі віртуальної комунікації всі бар'єри комунікації, що виникають у реальному комунікативному просторі. Особливість і одночасно небезпеку викликає той факт, що інформація в сучасному світі набула статусу основного стратегічного ресурсу розвитку особистості, суспільства, держави, а це, безумовно, веде до загострення боротьби за доступ до інформаційних ресурсів, до загрози інформаційної боротьби, до

інформаційного протистояння. Безумовно, розвиток інформаційних технологій слід розглядати як позитивне явище, яке позитивно впливає на економічний та технологічний розвиток суспільства, сприяє зростанню добробуту суспільства та комфортності життя, але при цьому в сучасному суспільстві вже починають серйозно замислюватися про проблему дотримання прав людини в умовах високої динаміки інформаційно-комунікативних технологій, про методи протистояння кіберзлочинності [8].

З кожним днем актуалізується проблема змісту інформаційного простору, який є цілком доступним для інформації різного роду, в тому числі відверто антисоціального, антигуманного, що слід розглядати як вагомий фактор дегуманізації сучасного суспільства, в тому числі українського, у якому стрімких темпів набуває процес втрати духовності як риси ментальності українського народу, що протягом віків визначала його образ, культурну та духовну унікальність.

Одним словом, відбувається руйнація «духовного коду» українців під впливом масивного і тотального інформаційного впливу, і цей процес загрожує національній безпеці суспільства [9].

Цілком очевидно, що важливе значення при дослідженні сучасного інформаційного простору набуває проблема його ціннісного та культурного змісту, механізму трансляції підростаючому поколінню цінностей інформаційного суспільства, стратегій протистояння загроз, які ідуть від нього, представлених, переважно, на сучасному етапі у мережі Інтернет та на телебаченні, деякі канали якого, на нашу думку, з гуманних міркувань взагалі не мають право займати ефірний час і місце в системі телемовлення.

Звичайно ж, першою потрапляє під інформаційну атаку молодь, як найбільш мобільна та активна група, яка користується послугами мережі Інтернет і значний час проводить біля моніторів та екранів. Як показують певні дослідження з цієї тематики [10], проведення її дозвілля пов'язано, переважно, з мережею Інтернет (54,9 % опитаної молоді обрали варіант відповіді «сиджу в Інтернеті»), в якій вона активно спілкується, але, справедливо буде відзначити, що і у реальному спілкуванні молодь знаходить задоволення (52,7% опитаної молоді свій вільний час проводить у реальному спілкуванні з друзями).

Чи можна сказати, що молодь, яка «сидить» в мережі Інтернет перебуває в стані інформаційної безпеки? Звичайно ж, ні, незважаючи на те, що їй самій здається, що саме тут вона знаходить справжню свободу, має можливість вільно самовиражатися, розкривати себе, і лише деякі усвідомлюють, що постійно перебувають під впливом інформаційної загрози, яка, перш за все, проявляється в формуванні інформаційної залежності [11], яка робить людину залежною, навіть у ситуації, коли їй здається, що вона вільна.

Крім того, інформаційні загрози, що виходять з віртуального середовища, пов'язані з маніпулятивними діями, які впливають на свідомість і поведінку молоді, яка не завжди вміє протистояти цьому впливу, самостійно розібратися в істинності та хибності тієї чи іншої інформації, у її змісті та ціннісному навантаженні, а звідси і загрози соціалізаційного характеру, які подолати сьогодні, в умовах неконтрольованості засобів масової інформації та Інтернет мережі зокрема, практично неможливо.

Іншими словами, інформаційні загрози виступають джерелом загроз духовній безпеці суспільства, оскільки інформаційна і духовна сфери пов'язані соціалізаційним простором, в якому взаємоперетинаються, але по-різному впливають на молодь, а також ті чи інші цінності. Тенденція така в сучасному світі, що цінності інформаційної культури набагато більш значущі для молоді, ніж цінності духовної культури, а звідси і загроза духовній безпеці суспільства, усвідомлення якої змушує багатьох вчених «бити на сполох», скандувати в науковий рупор про духовну катастрофу, що насувається [12], але чи не буде пізно, коли їх почують ті, від кого залежить доля суспільства?

Отже, можна зробити висновок про те, що сучасні інформаційні канали, пов'язані з масовою комунікацією, часто стають транслятором антикультурних цінностей, ідей, концепцій, які руйнують духовні цінності суспільства, що знищують у людині її духовний

початок і формують замість нього споживче ставлення, орієнтоване лише на цінності споживання, і навіть сім'я не здатна подолати загрози, які виходять з інформаційно-комунікативного простору [13].

Добре відомо, що інформаційний простір у сучасному світі сповнений елементами та змістом споживчої культури, що актуалізує іншу, не менш важливу проблему, – проблему інформаційної культури суспільства як культури, що відображає специфіку функціонування інформації у суспільстві та інформаційних якостей самого суспільства та його суб'єктів.

Актуалізація проблеми інформаційної культури суспільства та особистості, в нашому розумінні, пов'язана з тим, що в сучасному суспільстві з його високими темпами інформаційного розвитку та інформаційної динаміки від уміння користуватися інформацією залежить багато в житті суспільства та його окремих представників. Особливу увагу, і тут ми солідарні з поглядами Г.В. Полякової, варто звернути на формування інформаційної культури молоді, тобто її підготовки до життєдіяльності в інформаційному суспільстві, формування в неї навичок та умінь у сфері самостійного інформаційного пошуку, її осмислення, інтерпретації та «гуманістично спрямованого соціального використання інформації» [14]. В цьому аспекті важливу роль відіграє уміння особистості відрізнити правдиву інформацію від фейкової (рис. 2).

ДЖЕРЕЛА

- Відсутність джерел інформації
- Анонімні джерела
- Інформація, взята із соцмереж, з акаунтів, які не верифіковані
- Лінк на підозрілі або маловідомі джерела

ЕКСПЕРТИ

- Представники структур, яких не існує в реальності
- Експерти без вказування інституції, яку представляють
- Анонімні експерти ("вчені вважають...")
- Політично заангажовані експерти

ЕМОЦІЇ

- Думка чи оцінка подається як факт
- Заголовок не відповідає новині або є надміру емоційним
- Журналіст вживає слова, що викликають позитивні/негативні емоції.
- Навішування ярликів, поширення стереотипів.

ПОДАННЯ ФАКТІВ

- Соціологічні дані без вказання вибірки, замовника, географії, і т.д
- Однобоке подання фактів, оцінок і коментарів, узагальнення
- Викривлене подання новини: реальні факти подають з неправдою
- Недостовірні фото/відео, подають як підтвердження інформації.

Рис. 2. Ознаки фейковості інформації [18]

Соціологічна концептуалізація поняття «інформаційна безпека» передбачає необхідність виокремлення умов її формування, факторів впливу на її забезпечення, аналізу ризиків і загроз, які виходять з інформаційного простору, що формується, тенденцій його розвитку і формування понятійного інструментарію для роботи з даною категорією. Не всі з зазначених моментів можуть бути висвітлені в цій роботі, а тому її характер носить узагальнюючий вигляд, в більшій мірі окреслює межі соціологічного аналізу цього явища з перспективою подальшого наукового дослідження в даній проблемній області. Проте понятійний апарат ми вважаємо необхідним представити, оскільки категорія інформаційної безпеки та характер її висвітлення у науковій літературі носить надзвичайно дискусійний характер. З авторської точки зору, безпека являє собою такий стан особистості, суспільства, держави, що характеризується повною відсутністю загроз і ризиків для життєдіяльності соціальних суб'єктів або сприйняттям ситуації такою, як вона є. Іншими словами, ми виходимо з того, що категорія безпеки має як об'єктивний, так і суб'єктивний зміст, і цю дуалістичність слід враховувати, оскільки відчуття безпеки часом важливіше її реального значення, оскільки без першого наявність другого безглуздо для безпечного функціонування соціуму.

Висновки

У рамках представленого авторського розуміння категорії «безпека» ми пропонуємо під інформаційною безпекою розглядати такий стан особистості, суспільства, держави, який дозволяє ефективно функціонувати соціальним суб'єктам на основі відсутності інформаційних ризиків та загроз або сприйняття ситуації у сфері інформаційного розвитку як такої.

Як висновок необхідно підкреслити, що представлене бачення досліджуваних нами понять є результатом самостійного осмислення проблеми інформаційної безпеки сучасного суспільства з урахуванням широкого дискусійного простору, який сформувався в ході наукової полеміки, що розгорнулася навколо досліджуваної нами проблеми, при цьому ми з глибокою повагою ставимося до накопиченого в цій предметній сфері наукового досвіду, на розширення та поглиблення якого спрямовані викладені у цій статті авторські ідеї та позиції відносно актуальної, але ще потребує соціологічної концептуалізації проблеми інформаційної безпеки суспільства.

Перелік посилань

1. Євдоченко Л. О. Удосконалення системи державного забезпечення інформаційної безпеки України в умовах глобалізації: автореф. дис. канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Л. О. Євдоченко. – Л., 2011. – 24 с.
2. Гуцу С. Ф. Правові основи інформаційної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studrada.com.ua>.
3. Дзьобань О. П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс: монографія / О. П. Дзьобань. – Харків : Майдан, 2014. — 284 с.
4. Бондаровська В. Інформаційно-психологічна безпека України виклики, актуальні проблеми, шляхи вирішення <http://uaed.uaforums.net/~vt10.html>.
5. Найдьонова Л. А. Рефлексивний капітал громади як основа інформаційної безпеки <http://uaed.uaforums.net/~vt10.html>.
6. Bell D. The Coming of Post-industrial Society. A Venture in Social Forecasting. N.Y., Basic Books, Inc., 1973; Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. Washington.: World Future Soc., 1983.
7. Дзьобань О. П. Сучасний віртуальний простір: конгеніальність віртуальності й міфу. Стратегічні пріоритети. 2017. № 3. С. 163-170.
8. Паламарчук С. А., Шемєндюк О. В., Ляшенко Г. Т., Ткач В. О. Забезпечення захисту кіберпростору в провідних країнах світу. Збірник наукових праць Військового інституту телекомунікацій та інформатизації. 2020. Вип. 1. С. 58-64.
9. Ліпкан В. А. Національна безпека України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15341220/politologiya/ponyattya_vidi_zagro_z_natsionalnim_interesam_natsionalniy_bezpetsi_inf_ormatsiyniy_sferi.
10. Столбов Д. Особливості Інтернет-діяльності сучасного підлітка / Д. Столбов // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. – 2014 – С. 327-331.
11. Гнатюк Р. Соціальні мережі: співвідношення позитиву і негативу.[Електронний ресурс] / Р.Гнатюк // Дзеркало тижня. Україна. – 2013.
12. Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: навч. посіб. / Б. А. Кормич. – К. : Кондор, 2014. – 384 с.
13. Samygin S.I. Global challenges of the present and safety of a civilization of the third millennium / S.I. Samygin, A.V. Vereshchagina // European Social Science Journal. 2014. № 6. V. 2. URL: <http://mii-info.ru/data/documents/EZhSN-2014-6-2.pdf> of Page 60–66.
14. Samygin S.I. Family and social safety / S.I. Samygin, A.V. Vereshchagina // Humanities, Social-economic and Social Sciences. 2014. № 2. P. 116–120.
15. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України».
16. Проскуріна О. Політико-правові аспекти розвитку інформаційного суспільства в Україні / О. Проскуріна // Політичний менеджмент. – 2014. – № 3. – С. 62-68.
17. Маніпулятивний вплив медіа. Частина I. Маніпуляції. <https://www.miyklas.com.ua/p/gromadyanska-osvita/10-klas/svit-informatsiyi-ta-mas-media-365485/manipuliativnii-vpliv-media-365913/re-e1a703d1-f85f-4e21-9204-1d1cf58d8043>
18. Медіаграмотність “на пальцях”: як вижити у світі фейків і дезінформації. <https://my.science.ua/mediagramotnist-na-paltsyah-yak-vyzhyty-u-sviti-fejkiv-i-dezinformatsiyi/>

Надійшла: 19.08.2023

Рецензент: д.т.н., професор Ахрамович В.М.